

vědeckovýzkumnou činnost i rozvoj teorie a potřeby praxe, poukazuje na to, že problematiku aktivizace lidského faktoru v ekonomice, jehož váha neustále roste, je nutno řešit v rovině teoreticko-metodologické, metodické i aplikační v dialektické jednotě obou základních složek představovaných pracovníkem a pracovním kolektivem. Ukazuje se, že problematiku člověka a kolektivu je třeba chápat v její složitosti a mnohostranné determinaci faktory technické, ekonomické, politické, právní, organizační a psychologické povahy, které poskytují objektivní základnu pro formování a rozvoj pracovních kolektivů. Rozpracování problematiky v sociologické teorii i metodologii představuje dlouhodobý proces, v jehož průběhu bude zřejmě vznikat řada přístupů a koncepcí, vymezujících pojem pracovní kolektiv, jeho charakteristiky, včetně jejich operacionalizace do empiricky zjišťovaných indikátorů a ukazatelů, a stanovících fáze rozvoje pracovních kolektivů v závislosti na stanovených kritériích apod.

Téma a zaměření sympozia zřetelně ukazují, že sekce sociologie integrálního zkoumání člověka ve spolupráci se sekci sociologie práce, průmyslu a podniku a sekci sociologie mládeže programují akce aktuální a závažné. Obsahové zaměření sympozia je jedním z důkazů plnění závěrů valného shromáždění Československé sociologické společnosti, v nichž se klade důraz na vstup sociologie do řešení problémů, které nastoluje praxe, problémů spjatých se strategií urychlení sociálně ekonomického rozvoje.

Zdenka Mansfeldová

P. S. Dyšlevij — L. V. Jacenko: Regulacija tvorčeskoj dějatel'nosti (filosofsko-metodologičeskie problemy) (Regulace tvůrčí činnosti (filozoficko-metodologické problémy))

Voroněž, Izdatel'stvo Voronežskogo universiteta 1986, 211 s.

Program urychlení sociálně ekonomického a kulturního rozvoje socialistických zemí vyžaduje od každého jednotlivce i od kolektivu tvořivost, novátorství, umění vyjít za hranice obvyklých stereotypů činnosti, schopnost otevírat nové perspektivy realizace tvůrčích potencií socialistické společnosti. Avšak žádný projev sociální aktivity člověka není spontánní, je vždy ve svých základech determinován společensky, nezávisle na tom, zda si to osobnost uvědomuje či nikoli. Společnost disponuje rozvinutým systémem politického, sociálně ekonomického, ideologického regulování zaměřenosti, cílevědomosti jednotlivých forem činnosti člověka. Potřeba aktivizovat tvůrčí aspekty činnosti pracujících v socialistické společnosti nastoluje velmi závažné otázky praktické i teoretické povahy, týkající se řízení sociální, vědecké, technické a umělecké tvořivosti. Poněvadž tvůrčí proces má svoji specifiku, je třeba hledat pružné formy a prostředky jeho ovlivňování.

Oba autoři recenzované práce v samostatných i společných publikacích aktivně rozpracovávají problematiku řízení tvůrčí činnosti již od roku 1973. Už ze samotného názvu recenzované monografie je patrný názor autorů na otázku řízení tvořivosti. Pojem regulace podle jejich mínění vyjadřuje specifiku řízení tvůrčí práce. Regulace je chápána jako společensky podmíněné působení na organizaci a průběh tvůrčího procesu prostřednictvím různých heuristických prostředků. Předmětem výzkumu jsou způsoby aktivizace a racionalizace tvořivosti pomocí metodických prostředků, které zatím nebyly objektem systematické analýzy. V tomto smyslu je přístup autorů první systematickou a ucelenou prací, věnovanou problematice regulace tvořivosti.

Kniha je rozčleněna do tří kapitol. *První kapitola* zkoumá objektivní možnosti a předpoklady regulace tvůrčí činnosti. Autoři vycházejí z toho, že v sovětské filozofické literatuře byl proveden důkladný rozbor dílčích aspektů tvořivosti, a proto soustřeďují pozornost na ucelené poznání tvořivosti jako kvalitativního znaku lidské činnosti. Úkolem filozofického poznání tvořivosti je rozpracování obecných přístupů k podstatě tvořivosti jako společenského fenoménu, řešení fundamentálních světónázorových, gnozeologických a metodologických problémů spojených s vytvořením obecné teorie tvůrčí činnosti. Marxistická filozofie nevytváří teorii tvořivosti, ale formuje — na základě dialektického materialismu — její filozofické základy.

Výchozí světónázorový předpoklad marxistické analýzy tvořivosti spatřují autoři v pojetí činnosti jako sociálně historického procesu přeměny skutečnosti a utváření „druhé přírody“ i člověka samého. Z tohoto hlediska pak analyzují jednotlivé přístupy k pojmu tvořivosti, ukazují odlišnosti a vztah mezi pojmy tvořivost, činnost, sociální aktivita, mezi různými druhy tvořivosti.

Existenci relativně samostatných typů tvořivosti zdůvodňují dvěma skupinami předpokladů. K sociálním předpokladům samostatnosti vědecké, technické, sociální

a umělecké tvorby řadí odlišnost společenských potřeb a z nich plynoucí vznik a zdokonalování jednotlivých typů profesně specifické tvůrčí práce. Gnozeologickým základem diferenciacie tvořivosti je specifická objektů a subjektů poznání, zvláště gnozeologického vztahu v jednotlivých formách sociální aktivity. V této souvislosti je třeba zdůraznit myšlenku, že není možná integrace různých typů tvořivosti, ale pouze jejich koexistence, koordinace, která má zjevný praktický význam pro přiblížení tvůrčí činnosti potřebám společenské praxe. Z tohoto názoru autorů vyplývá, že urychlení vědeckotechnického a sociálního pokroku nelze dosáhnout, pokud nebude respektována kvalitativní svéráznost jednotlivých typů tvořivé činnosti. Je zapotřebí důslednější koordinace tvořivosti a formování systému sociálně ekonomických, institucionálních, duchovních zprostředkujících článků, které by sblížovaly jednotlivé druhy tvořivosti s praxí.

Koexistence odlišných typů tvořivosti nastoluje velmi ožehavou otázku řízení. Autoři hledají takové formy a prostředky řízení, které jsou adekvátní obsahu tvůrčí práce, jejím úkolům a způsobům realizace. Regulace jako forma řízení tvořivosti má řadu znaků; heuristika v současné době reprezentuje teorii řízení tvořivosti. Při zdůvodnění možnosti regulace tvůrčí činnosti je analyzována její struktura z hlediska vzájemného poměru tvůrčích (produktivních) a netvořivých (reproduktivních) prvků. Autoři zdůrazňují, že reproduktivní aspekty činnosti jsou kostrou jakékoli tvořivosti. Každý produktivní, nový prvek se rodí v lůně cílevědomé reproduktivní činnosti. Vzájemný poměr reproduktivního a produktivního závisí na charakteru činnosti, na jejím vztahu k praxi. Tvůrčí činnost však vždy zahrnuje nově, významně, hodnotně, esteticky účelné z hlediska objektivních tendencí společenského vývoje. Dialektický poměr produktivního a reproduktivního je podmínkou racionální organizace, řízení tvůrčí činnosti. Možnost regulace tvůrčí činnosti je založena na tom, že racionální a účelná organizace reproduktivních operací je podmínkou vzniku produktivních aspektů činnosti a aktivizuje činnost ve všech jejích formách.

Jedním z významných předpokladů regulace tvořivosti jsou sociálně kulturní výsledky vývoje společnosti. V procesu konkrétní formy činnosti využívá subjekt existující poznatky, kulturní hodnoty, jakékoli produkty práce předchozích pokolení, které orientují subjekt a vedou k vytvoření nových hodnot. Autoři práce ukazují, že proces tvořivosti není striktně determinován, že subjekt činnosti si může vybírat z pokladnice regulativních prostředků ty, které nejvíce odpovídají jeho individuálním charakteristikám a konkrétní situaci. Místo přísné regulace využívá společnost heuristickou stimulaci tvořivosti systémem pružných heuristických prostředků.

Druhá kapitola velmi podrobně analyzuje heuristické formy regulace vědecké a technické tvořivosti. Autoři zdůrazňují, že existuje obsáhlá literatura věnovaná problematice regulace — obsahuje otázky výzkumu, projektování, výchovy, dále instrukce, rady, standardy, normativní doporučení, technologické mapky, programy, algoritmy řešení určitého typu úloh. Je však na čase založit nový výzkumný program normativního řízení tvořivosti. V různorodých metodách hledají autoři obecné zákonitosti, charakteristické pro sociální, vědeckou, technickou a uměleckou tvorbu. Podle jejich mínění plní regulativní prostředky funkci prostředníků, nástrojů k výrobě jiných produktů. Od materiálních nástrojů se liší tím, že jsou logickými konstrukcemi, zachycenými v jazykových výrazech, mají imperativní charakter, udávají určitý plán činnosti.

Autoři práce předkládají rozvětvenou klasifikaci „nástrojů“ organizace a stimulace tvořivosti. Považují za nutné vyčlenit: 1) univerzální prostředky, uplatňované při všech typech činnosti (světový názor, styl myšlení, ideové hnutí), 2) speciální prostředky, používané k metodickému řízení tvůrčích procesů (metody, způsoby, metodiky, heuristické principy, dovednost, zručnost), 3) zprostředkující formy, které se vytvořily na hranici mezi oběma skupinami (teorie jako regulativní prostředek, dílčí modely zkoumané a přetvářené skutečnosti, směr, paradigma, výzkumný program). Klasifikace předložená autory není jedinou možnou a absolutní. Je jedním z možných řešení aktuální problematiky regulace tvořivosti, nastoluje nové otázky významné pro další rozvoj filozofické teorie.

Prostředky regulace tvořivosti se neustále zdokonalují s rozvojem každé konkrétní formy činnosti člověka. Například zdokonalování vědecké činnosti je doprovázeno vývojovými změnami jednotlivých „nástrojů“ stimulujících produktivní činnost ve vědě. V podmínkách pronikavých změn objektů, subjektů a prostředků vědeckého poznání roste význam cílevědomého vytváření a aplikace základních regulativních prostředků vědy. Autoři práce analyzují historickou tendenci ve vývoji heuristických principů, metod, prvních metodických návodů. Jde ovšem jen o jeden z prvních nástinů této problematiky.

Podstatná část druhé kapitoly se zabývá moderními metodikami technické tvořivosti v aplikovaném výzkumu. Není to však pouhý empirický popis mnohokrát analyzovaných teorií, ale teoretický rozbor — zkoumání regulativních prostředků z hlediska jejich obecných znaků, strukturních prvků, identifikace určitého typu regulativů.

V uvedeném zorném úhlu je analyzován systémový přístup, synektika, metodika projektování E. Matchetta, sovětské metodiky tvořivosti. Přínosem práce je také to, že poměrně dobře známé metodiky tvůrčí činnosti jsou analyzovány z hlediska 1) světónázorových orientací, 2) strategických postulátů, 3) heuristických hypotéz a 3) metodických pravidel, což neomezuje monografii rovinou teoretického poznání, ale bezprostředně vyúsťuje v praktická doporučení. V tom je přínos autorů zvláště významný. Výsledky dosažené Dyšlevym a Jacenkovou lze už v této podobě aplikovat ve výzkumné a pedagogické činnosti. Zároveň zde vznikají otázky týkající se povahy jednotlivých metod a způsobů poznání, vyžadující další zpracování. Výzkumná a pedagogická praxe totiž ukazuje, že filozofické metodologické poznání dluží obsahově bohatou analýzu jednotlivých metod z hlediska jejich proměnlivosti v kontextu vyvíjejících se forem vědecké činnosti. Taková práce je podmínkou úspěšného řízení vědecké tvořivosti, její organizace a stimulování.

K označení podněcujících charakteristik regulace používají autoři pojem styl regulace. Rozlišují dva základní styly regulace tvůrčích procesů: regulaci heuristickou (A. F. Osborn) a regulaci direktivní (G. S. Altšuller). Kritická analýza těchto stylů regulace umožňuje dokázat, že univerzálním nástrojem tvořivosti je materialistická dialektika. Dialektická metoda orientuje a stimuluje pomocí určitých norem a pravidel k originálním závěrům a řešením, chrání před absolutizací heuristické nebo direktivní regulace.

Závěrečná kapitola se zabývá formováním teorie regulace. Podle názoru autorů dochází v současné době ke konstituování speciálního vědního oboru, který zkoumá zákonitosti regulace tvořivosti — heuristiky. Práce stručně analyzuje dějiny vývoje heuristiky, její sociálně praktické a teoretické předpoklady. Potřeba teorie regulace je podmíněna společenskými funkcemi, které regulativní prostředky plní ve společnosti a jejichž posláním je zprostředkovávat výrobu jiných produktů. Specifika regulativních prostředků spočívá také v tom, že vystupují v podobě logických struktur, znakových systémů, textů, které se neustále vyvíjejí podle konkrétních podmínek a typů činnosti. Regulativní prostředky mají logickou strukturu v zásadě odlišnou od jiných poznatků. Jsou projektem, programem, plánem činnosti. Autoři zdůvodňují nutnost zvláštní formy poznání orientovaného na vytvoření regulativů. Heuristické poznání je formou reflexe vědeckoteoretického vědomí a má několik rovin (neprofesionální metodická tvořivost, profesionální metodická tvořivost, samostatné metodické poznání vědecké tvořivosti). Výsledkem metodického poznání jsou metodické poznatky, které autoři označují jako praktické instrumentální vědění, zpředmětněné v logických nástrojích a projektech činnosti. Heuristika neformuluje heuristické strategie, nepopisuje různé normativní prostředky a metodické požadavky, které patří do sféry metodologické (metodické) činnosti. Úkolem heuristiky je formování teoretických předpokladů tohoto svérázného typu tvořivosti.

Závěrečná část knihy analyzuje kategoriální aparát formující se teorie regulace tvořivosti — heuristiky. Přestavba heuristiky na teorii metod a regulace předpokládá změnu úloh, funkcí a struktury této disciplíny. Heuristika pojatá takovým způsobem bude, podle názoru autorů, produkovat poznatky nutné k metodické tvořivosti, přemění se z vědy empirické v teoretickou vědu s vlastním systémem abstraktních objektů a kategoriálním aparátem. Monografie stručně charakterizuje základní pojmy heuristiky.

Celkově je kniha P. S. Dyšlevého a L. V. Jacenkové přínosnou publikací věnovanou filozofickým problémům tvořivosti. Kladně je třeba hodnotit nejen výběr a obsah analyzované problematiky, ale i způsob, jakým autoři řeší velmi složité a doposud málo rozpracované otázky řízení tvůrčí činnosti.

Určitý dluh knihy spočívá v tom, že sociální determinace tvůrčí činnosti je sice deklarována, avšak není blíže analyzována struktura a skutečný obsah sociokulturní podmíněnosti tvořivosti a její regulace. Domníváme se, že sociologické a sociálně filozofické souvislosti regulace tvorby jsou natolik významné, že by neměly chybět ani v sociologických, ani ve filozofických pracích. A právě taková analýza chybí v recenzované práci. Ovšem rozbor filozoficko-metodologických otázek provedený autory logicky vyúsťuje do formulace problémů sociologické povahy. Poznání jednoho z možných přístupů k metodologickým aspektům regulace tvořivosti může být východiskem při rozpracovávání sociologických momentů regulace, které jsou z hlediska potřeb společenské praxe velmi naléhavé.

Nikolaj Demjančuk